

الگوی ارتباطی دولت و جامعه مدنی در ایران معاصر

تألیف:

دکتر علی اصغر داودی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد مشهد

ملیحه مهدی پور

کارشناس ارشد علوم سیاسی

- سرشناسه : داودی، علی اصغر، ۱۳۴۶ -
- عنوان و نام پدیدآور : الگوی ارتباطی دولت و جامعه مدنی در ایران معاصر: تألیف علی اصغر داودی. سیحہ مهدی پور.
- مشخصات نشر : مشهد : سخن گستر، ۱۳۹۳.
- مشخصات ظاهری : ۲۸۰ ص.
- شابک : 978-600-247-374-5
- وضعیت فهرست نویسی : فیبا
- یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۴۲.
- موضوع : جامعه مدنی -- ایران
- موضوع : دولت -- ایران
- شناسه افزوده : مهدی پور، ملیحه، ۱۳۴۸ -
- رده بندی کنگره : ۱۳۹۳ ۷۵/۵۲ JC۳۳۶
- رده بندی دیویی : ۳۲۰/۱۰۱
- شماره کتابشناسی ملی : ۳۵۱۶۵۹۷

انتشارات سخن گستر

مشهد - خیابان ابن سینا - مقابل ابن سینا ۱۲ - شماره ۱۹۱

تلفن: ۳۸۴۳۹۹۵۵ (۵۵۱)

نام کتاب: الگوی ارتباطی دولت و جامعه مدنی در ایران معاصر

تألیف: علی اصغر داودی - ملیحه مهدی پور

صفحه آرای: مرضیه پورامینی

توبت چاپ: اول / ۱۳۹۳

شمارگان: ۵۰۰ جلد

چاپ: میثاق

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۳۷۴-۵

«فهرست مطالب»

مقدمه	۱۵
گفتار نخست: مفاهیم و چارچوب نظری	۱۹
جامعه مدنی	۲۱
ارتباطات سیاسی	۲۷
رابطه دولت و جامعه مدنی	۳۱
الگوی ارتباطی حکومت و جامعه مدنی	۳۷
الگوی ارتباطی جامعه سنتی	۳۸
الگوی ارتباطی جامعه توتالیتر	۳۹
الگوی ارتباطی جامعه تودهای	۴۲
الگوی ارتباطی جامعه کثرت‌گرا	۴۳
گفتار دوم: گونه‌شناسی دولت و حکومت در ایران	۴۹
مقدمه	۵۱
پاریمونیالیسم	۵۳
دولت مطلقه	۵۹

۶۲	لیبرالیسم و دموکراسی
۶۲	مبانی نظری
۶۶	لیبرالیسم در ایران
۷۰	محافظه‌کاری و راست‌گرایی
۷۰	مبانی نظری
۷۵	محافظه‌کاری در ایران
۷۹	چپ‌گرایی و رادیکالیسم
۷۹	مبانی نظری
۸۱	چپ‌گرایی در ایران
۸۶	تشبه دموکراسی در ایران
۸۸	پوپولیسم و اقتدارگرایی
۸۸	مبانی نظری
۹۰	پوپولیسم در ایران
۹۳	رانتیرسم (تحصیل‌داری)
۹۳	مبانی نظری
۹۵	رانتیرسم در ایران
۱۰۱	گفتار سوم: بازیگران جامعه مدنی در پویای تحولات سیاسی و اجتماعی
۱۰۳	مقدمه
۱۰۶	صورت‌بندی نیروهای گسترده عمومی
۱۱۰	طبقات اجتماعی در ایران
۱۱۰	طبقات درون جماعات ایلی و روستایی
۱۱۶	شکاف طبقاتی درون شهرها
۱۳۰	اقلیت‌های دینی
۱۳۱	زرتشتیان
۱۳۲	کلیمیان
۱۳۳	مسیحیان
۱۳۴	بهائیان
۱۳۵	گروه‌های قومی
۱۴۷	جنبش‌های اجتماعی
۱۴۷	جنبش دانشجویی
۱۵۴	جنبش اصلاح‌طلبی

۱۶۲.....	جنبش فمینیسم.....
۱۶۹.....	احزاب و جریانات سیاسی.....
۱۶۹.....	مبانی نظری.....
۱۷۰.....	سلطنت طلبی و محافظه کاری سیاسی.....
۱۷۱.....	ملی گرایی.....
۱۷۲.....	مارکسیسم.....
۱۷۵.....	اسلام سیاسی.....
۱۸۲.....	اصناف و بازاربان.....
۱۸۶.....	سازمان های مردم نهاد.....
۱۹۰.....	رسانه های گروهی.....
۱۹۰.....	مبانی نظری.....
۱۹۶.....	اینترنت و فضای مجازی.....
۱۹۹.....	مضوعات.....
۲۰۷.....	گفتار چهارم: تعامل و تقابل دولت و جامعه مدنی.....
۲۰۹.....	جامعه مدنی در ایران پیش از انقلاب.....
۲۰۹.....	دوره قبل از مشروطه.....
۲۱۲.....	دوره پس از مشروطه.....
۲۱۲.....	دوره پهلوی اول.....
۲۱۵.....	دوره گسست.....
۲۱۷.....	دوره پهلوی دوم.....
۲۲۱.....	جامعه مدنی در ایران پس از انقلاب.....
۲۲۳.....	سال های نخست پس از پیروزی.....
۲۲۵.....	تعارض گروه های چپ گرا با حکومت.....
۲۲۸.....	تعارضات درون حاکمیت.....
۲۳۰.....	بحران گروگان گیری و تصویب قانون اساسی.....
۲۳۱.....	حذف لیبرال ها از قدرت.....
۲۳۵.....	تقابلات جناحی از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۵.....
۲۴۶.....	گروه بندی سیاسی از ۱۳۷۵ به بعد.....

مؤخره.....	۲۵۷
کتابنامه.....	۲۶۹

www.ketab.ir

«فهرست جداول»

- جدول شماره ۱: آمار جمعیت ایران در فاصله سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۰ ۱۵۰
- جدول شماره ۲: رشد تعداد دانشجویان ۱۵۰
- جدول شماره ۳: فراوانی نشریات پیش از انقلاب اسلامی ۲۰۰
- جدول شماره ۴: روند توقیف نشریات در دوره ۱۳۸۴-۱۳۷۷ ۲۰۳
- جدول شماره ۵: تعداد عناوین نشریات با توجه به ترتیب انتشار آنها ۲۰۴
- جدول شماره ۶: میزان ساعات تولید برنامه رادیویی و تلویزیونی ۲۰۵
- جدول شماره ۷: مقایسه رشد جمعیت باسواد در سال‌های ۷۵-۱۳۵۵ ۲۴۵
- جدول شماره ۸: مقایسه جمعیت شهرنشین و روستایی در ایران طی سالهای ۷۵-۱۳۵۵ ۲۴۵
- جدول شماره ۹: مقایسه شاخص‌های فرهنگی براساس مراکز آموزشی - فرهنگی ۲۴۵

«فهرست نمودارها»

- نمودار ۱: رابطه حکومت و توده‌های مردم در الگوی جامعه‌شناسی جامعه سنتی ۳۹
- نمودار ۲: رابطه حکومت و توده‌های مردم در الگوی جامعه‌شناسی جامعه توتالیتار ۴۱
- نمودار ۳: رابطه حکومت و توده‌های مردم در الگوی جامعه‌شناسی جامعه توده‌ای ۴۳
- نمودار ۴: رابطه حکومت و توده‌های مردم در مدل جامعه‌شناسی جامعه کثرت‌گرا ۴۴
- نمودار ۵: رابطه توده‌های مردم با حکومت در مدل جامعه‌شناسی جامعه کثرت‌گرا (مدل اصلاح شده) ۴۶
- نمودار ۶: رابطه افزایش تقاضا برای مشارکت و توسعه اقتصادی ۲۴۴

از زمان جدا شدن حوزه دولتی از حوزه عمومی در قرن هجدهم میلادی، بررسی رابطه دولت و حکومت با عرصه عمومی که از آن به «جامعه مدنی»^۱ نام برده می‌شود، مهمترین مساله نظریه پردازی‌های سیاسی بوده است. بررسی رابطه دولت و جامعه مدنی از دیدگاهی تجویزی و آرمانی موضوع فلسفه سیاسی، و بررسی این رابطه از منظری علمی و واقع‌نگرانه، موضوع جامعه‌شناسی سیاسی می‌باشد. در طول دو قرن گذشته به مدد رهیافت اثبات‌گرانی^۲، ادبیات غنی و پرباری در عرصه جامعه‌شناسی سیاسی بدید آمده و هر یک از نظریه‌پردازان و اندیشمندان این حوزه، به نوعی به طرح الگوها و مدل‌هایی جهت تبیین و توضیح رابطه «دولت» و «جامعه مدنی» پرداخته‌اند که یکی از متأخرترین این الگوها «مدل سبیرنیک»^۳ است که از دل «نظریه کارکردگرایی»^۴ دورکیم و «نظریه کنش اجتماعی»^۵ پارسونز^۶ توسط کارل دویچ^۷ استخراج و مورد نظریه پردازی قرار گرفت. این مدل با تاکید بر نقش ارتباطات در فرآیند سیاست و حکومت نشان داده که در عصر «انقلاب اطلاعات» و گسترش فضای سایبری و رسانه‌ای، از توانایی زیادی جهت تبیین و توضیح رابطه بین حکومت و جامعه برخوردار است.

نیازی به تأکید نیست که بررسی مناسبات حکومت و جامعه مدنی به عنوان مهمترین موضوع جامعه‌شناسی سیاسی، هم برای دانشجویان و دانش‌پژوهان عرصه سیاست و هم برای

1. Civil Society

3. Cybernetic Model

5. Social Action

7. Karl Deutsch

2- Positivism

4. Functionalism

6. T. Parsons

8. Non Governmental Organizations (NGO)

کارگزاران و سیاستگذاران حکومتی و نیز برای کارگزاران و فعالان عرصه مدنی مانند احزاب، گروه‌های اجتماعی، سمن‌ها و... از اهمیت تئوریک و همچنین کاربردی فراوانی برخوردار است. شناخت دقیق چنین مناسباتی به سیاستگذاران کمک می‌کند تا به شکلی واقع‌بینانه سیاست‌سازی و قانون‌گذاری نمایند و توانایی کلی نظام را در پاسخگویی به مطالبات و خواست‌های برآمده از درون، و فشارهای وارده از بیرون نظام ارتقاء بخشند و در نهایت مشروعیت و کارآمدی نظام سیاسی را محقق نمایند. از سوی دیگر، به کارگزاران و فعالان عرصه مدنی کمک می‌کند تا به شکلی منطقی و واقع‌بینانه خواست‌ها و مطالبات خود را طرح و در راستای پاسخگویی بدانها، فشارهای لازم را به حکومت وارد نمایند. به علاوه، چنین شناختی برای پژوهندگان عرصه سیاست از ارزش تئوریک و الایی برخوردار است.

متأسفانه یکی از ضعف‌های موجود در ادبیات جامعه‌شناسی سیاسی مربوط به ایران، فقدان بررسی‌های عالمانه، نظام‌مند و روشمند مناسبات بین حکومت و جامعه مدنی در برهه‌های مختلف بوده است. بویژه، مقطع زمانی دوران پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ کمتر موضوع نظریه‌پردازی‌های عالمانه قرار گرفته است. پرداختن به این موضوع و این مقطع زمانی از چند جهت حائز اهمیت است. اول اینکه، مدل حکومتی که پس از انقلاب برقرار شد، منحصر بفرد بوده و مسبوق به سابقه نمی‌باشد. طبعاً شناخت مبانی تئوریک و نیز شیوه عملکرد این مدل از حکومت و نیز ارزیابی توان و کارآمدی آن در طول سه دهه گذشته قابل تأمل و توجه می‌باشد. دوم اینکه، انقلاب سال ۱۳۵۷ انقلابی مردمی بوده و مردم درصدد تحقق خواسته‌ها و مطالبات فرو گذاشته از دوران قبل بودند. نوع، شدت و میزان مطالبات مردمی در برهه زمانی بعد از پیروزی انقلاب پویایی خاصی به جامعه ایران بخشیده و به خصوص در دو دهه اخیر با توجه به تحولات جمعیتی و نیز دگرگونی‌های ساختاری ایجاد شده، جامعه مدنی کم و بیش نیرومندی با کارگزاران جدید و متنوعی در ایران پدید آمده که نیازمند شناخت و بررسی روشمند می‌باشد. سوم اینکه، در سال‌های اخیر تحولات مهمی همچون جهانی شدن، گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و... در عرصه جهانی و بین‌المللی به وقوع پیوسته که هر یک از این تحولات آثار و پیامدهای عدیده‌ای هم بر حاکمیت ملی و هم بر جامعه مدنی و نیز مناسبات حکومت و جامعه ایران داشته است. از این رو، شناخت این آثار و پیامدها می‌تواند ما را در تبیین و پیش‌بینی روندهای سیاسی و اجتماعی آتی جامعه ایران یاری رساند.

با توجه به موارد فوق، این طرح پژوهشی درصدد است با دستمایه قرار دادن مدل ارتباطات سیاسی، به بررسی مناسبات حکومت و جامعه مدنی در ایران در دوران معاصر بویژه پس از انقلاب ۱۳۵۷ بپردازد. نظریه ارتباطات با تأکید بر گردش اطلاعات، قدرت یک نظام سیاسی را در میزان مبادله و کنترل اطلاعات در درون خود می‌داند و با ارائه راهکارهایی بر اساس تجزیه و تحلیل اطلاعات، سعی در تبیین رویکردی متفاوت دارد. طبق این دیدگاه، برای شناخت جامعه دیگر نمی‌توان بحث را بر مبنای ذات و جوهر این جوامع گذاشت، بلکه نقطه آغاز تحلیل‌ها، شناخت کارکرد و مفهوم پدیده‌های اجتماعی است. طبق این نظریه، توان بالایی حفظ تعادل و ثبات در جامعه مهم است. جامعه مبتنی بر نگرش ارتباطی به کلیه عناصر و اجزاء جامعه (نظیر گروه‌ها، اقشار و طبقات اجتماعی، نهادها و سازمان‌های مدنی و...) به عنوان عناصر سیستم اجتماعی که با محیط پیرامونی خود در یک سلسله روابط متقابل در تعامل اند، می‌نگرد. تحت این شرایط هر یک از اجزاء در درون جامعه دارای کارکردی معین برای حفظ تعادل و همسازی است. اگر سیستم به واسطه حضور پررنگ طبقات، اقشار و نهادهای جامعه مدنی با سرعت بیشتری بازخوردها را دریافت کند، از قدرت حفظ و ایجاد تعادل بیشتری برخوردار خواهد شد. نظام سیاسی به واسطه کارکرد مناسب خورده سیستم‌های خود (نظیر جامعه مدنی، نظام انتخاباتی، احزاب و گروه‌های سیاسی و...) می‌تواند از پس بحران‌های اجتماعی برآمده و آنها را مهار نموده و در نتیجه ثبات را به سیستم برگرداند. ظرفیت بالا و قدرت تطابق و سازواری مناسب حکومت و همچنین نوع فرهنگ سیاسی و فرایند جامعه‌پذیری سیاسی^۱ تا حد زیادی از ناکارآمدی نظام‌های سیاسی جلوگیری خواهد نمود.

آن چه که پژوهش حاضر را از دیگر پژوهش‌های انجام شده در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی ایران بعد از انقلاب متمایز می‌کند، بررسی مناسبات دولت و جامعه مدنی با رویکرد ارتباطات سیاسی است. به نظر ما بهره‌گیری از این نظریه می‌تواند ما را در تحلیل بهتر توانایی پاسخگویی نظام سیاسی در ادوار گوناگون کمک نماید. از این رو پرسش اصلی که در صدد پاسخگویی بدان در این طرح پژوهشی هستیم این است که الگوی ارتباطی دولت و جامعه مدنی در ایران پس از انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟ به گمان ما با توجه به مدل ارتباطات که در آن چرخه اطلاعات، در فرآیند ارتباط میان دولت و جامعه مدنی از اهمیت

فراوانی برخوردار است، رابطه دولت و جامعه مدنی در ایران بعد از انقلاب اسلامی در چهار دوره مختلف ۱۳۶۰-۱۳۵۷، ۱۳۶۸-۱۳۶۰، ۱۳۸۴-۱۳۶۸ و ۱۳۹۲-۱۳۸۴، بسته به شرایط و مقتضات، متفاوت بوده و بین الگوی توده‌ای و کثرتگرا در نوسان بوده است.

پژوهش حاضر در چهار گفتار ارائه خواهد شد. در گفتار اول تحت عنوان مباحث و چارچوب نظری، به بررسی مفاهیم و مبانی نظری جامعه مدنی و ارتباطات سیاسی و نیز الگوهای رابطه دولت با جامعه مدنی می‌پردازیم. در گفتار دوم به بررسی مفهوم دولت و حکومت و نیز نظریات مختلف در مورد ساخت حکومت در ایران معاصر می‌پردازیم. در گفتار سوم به بررسی جامعه مدنی در ایران معاصر می‌پردازیم و در آن ضمن بررسی اجمالی وضعیت جامعه مدنی در دوران معاصر، بازیگران عمده در عرصه مدنی ایران را بر اساس الگوی جامعه‌شناسی سیاسی مدرن به بحث می‌گذاریم و طبقات اجتماعی، اقلیت‌های دینی و مذهبی، جنبش‌های اجتماعی و گروه‌های نفوذ را بررسی می‌کنیم. در گفتار چهارم رابطه دولت و جامعه مدنی در ایران پس از انقلاب را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در آخر به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مباحث می‌پردازیم.